

Radomir Miński
SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny

Wywiad pogłębiony jako technika badawcza. Możliwości wykorzystania IDI w badaniach ewaluacyjnych

Abstrakt Poszukując nowatorskich sposobów wsparcia instrumentarium badacza terenowego, poprzez procedury stosowane w badaniach ewaluacyjnych, postanowiono wziąć na warsztat wywiad pogłębiony, dalej IDI (*in-depth interview*), jako technikę badawczą wykorzystywaną w procedurze badań ewaluacyjnych. Przeszukując źródła, natrafiono na pewne niekonsekwencje w posługiwaniu się terminem „wywiad pogłębiony”. Nawet przyjmując otwartą naturę badań jakościowych, należy zauważyć, że często wykorzystanie tej nazwy jest wręcz bezpodstawne w stosunku do technik badawczych, którymi w rzeczywistości posługują się badacze. Wydaje się zatem, że eksploracja kreatywnych sposobów łączenia tego, co tradycyjne z tym, co nowe nie można pomijać fundamentalnych zasad pracy terenowej – poddawania surowej ocenie, pod względem skuteczności i wiarygodności, danych uzyskiwanych w mniej lub bardziej innowacyjny sposób. Biorąc pod uwagę wspomniane niekonsekwencje i rozbieżności między tym, co kryje się pod pojęciami wikłającymi termin „wywiad pogłębiony” a tym, czym on w rzeczywistości powinien być, postarano się najpierw dokonać poprawnego metodologicznie określenia charakteru tej techniki badawczej, wskazać zastosowania oraz zastanowić się nad adaptacjami tej techniki lub pewnych jej elementów do badań ewaluacyjnych realizowanych w ramach projektów finansowanych z Europejskich Funduszy Strukturalnych.

Słowa kluczowe wywiad pogłębiony (IDI), badania ewaluacyjne, badania jakościowe, scenariusz wywiadu pogłębionego, zjawiska trudne

Radomir Miński, doktor socjologii (UAM 2005), adiunkt Uniwersytetu Humanistycznospołecznego SWPS w Warszawie. Autor książki *Aktualność myśli Roberta Michelsa*; autor artykułów poświęconych różnicowaniu społecznemu w teorii i empirii, elityzmowi oraz stosunkom własności. Empirycznie powiązany z badaniami ewaluacyjnymi w obszarze wykluczenia społecznego – autor raportów i diagnoz lokalnych. Zainteresowania badawcze: metodologia badań społecznych, praktyczne zastosowania socjologii, socjologia polityki, teoria elit, socjologia gospodarki, socjoekonomiczna teoria własności, różnicowanie społeczne, wykluczenie społeczne, powiązania edukacji z rynkiem pracy. Wybrane

publikacje: *Studium człowieka marginesu w oparciu o biografie poety ulicy – Marycha z Chwaliszewa* (2014); *Przemiany poznańskich władz samorządowych w latach 2002–2010. Krążenie czy reprodukcja elit?* (2013); *Oligarchiczny charakter partii politycznych w ujęciu Roberta Michelsa* (2013); *Czy śmierć klas?* (2008).

Adres kontaktowy:

Instytut Nauk Społecznych
SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny
03-815 Warszawa, ul. Chodakowska 19/31
e-mail: rminski@swps.edu.pl

Jak czytamy we wstępie do podręcznika badań jakościowych, „żyjemy w społeczeństwie wywiadu, społeczeństwie, którego członkowie zdają się wierzyć, że wywiady generują przydatne informacje o przeżywanym doświadczeniu i jego znaczeniach” (Denzin, Lincoln 2009: 5). Jedną z autorek, podkreślając wzmożone zainteresowanie wywiadami, zwróciła uwagę, że techniki te są szczególnie podatne na płynność znaczeń. Susan E. Chase (2009) zarysowując wytyczne dla wywiadu narracyjnego, mówi wprost o wielości perspektyw, podejść, głosów. Niedookreśloność wydaje się zatem być jedną z cech świadczących o specyfice i odrębności technik badawczych powiązanych z badaniami jakościowymi.

Biorąc pod uwagę wspomnianą płynność znaczeń nadawanych wywiadowi jako technice badawczej, trudno się dziwić, że badania terenowe stanowią poważne wyzwanie nie tylko dla początkującego badacza. W obliczu niedookreśloności metodologicznej wywiadu pogłębionego rodzi się ryzyko daleko idących uproszczeń, będących z kolei konsekwencją realiów rynkowych, w których prowadzenie badań sprowadzone zostaje często jedynie do podwykonawstwa. Zwróciła na to uwagę między innymi Julianne Cheek (2009), wyrażając opinię, że coraz częściej czynnikiem umożliwiającym prowadzenie badań jakościowych jest ich finansowanie ze źródeł zewnętrznych. Wedle autorki implikacją neoliberalnego redukcjonizmu ekonomicznego jest klimat, w którym to księgowi i administratorzy mają coraz większą władzę nad nauczycielami akademickimi, którzy jako badacze zmuszeni są do godzenia ze sobą sprzecznych wymagań: kryterium najniższej ceny z metodolo-

giczną rzetelnością. Abstrahując od politycznego kontekstu czy politycznych uwarunkowań badań naukowych, na które słusznie zwróciła uwagę australijska badaczka, warto również wsłuchać się w jej obawy dotyczące tego, jak procedura przetargowa wpływa na tak zwany komponent jakościowy projektu. Chodzi o to, aby komodyfikacja badań nie prowadziła do nieodpowiedzialnego wykorzystywania i nadużywania badań jakościowych, występujących w roli „listka figowego” mającego ukryć za pozorem naukowości rzeczywistości – biznesowy – charakter projektu społecznego, którego wyniki odzwierciedlają wyłącznie wymiar ekonomiczny w kategoriach bilansów i zestawień.

Biorąc poważnie pod uwagę enuncjacje J. Cheek na temat dylematów stawianych przed badaczami jakościowymi w obliczu neoliberalnej racjonalności, definiującej misję badań w kategoriach „produktu” podlegającego wymianie handlowej, warto podjąć dyskusję na temat tego, jak należy prowadzić wywiady pogłębione, aby spełniały one kryterium poprawności metodologicznej. Z tego względu celem artykułu jest refleksja nad tym, jak poprawnie metodologicznie stosować wywiad pogłębiony w badaniach ewaluacyjnych.

Po pierwsze, celem artykułu jest przedstawienie propozycji poprawnego metodologicznie, a zarazem spójnego z innymi technikami badawczymi (triangulacja) zastosowania IDI; po drugie, zastanowienie się, w jakim stopniu tak opracowany wywiad pogłębiony nadaje się do wykorzystania w badaniach ewaluacyjnych realizowanych w projektach uniijnych.

Postawienie pierwszego z celów uzasadnione jest faktem, że obszerna literatura z zakresu metodologii badań jakościowych (Konecki 2000; Silverman 2007; 2008; Denzin, Lincoln 2009; Flick 2010; 2011; Kvale 2010; Juszczak 2013; Gibbs 2015; Angrosino 2016) oraz analiza praktyk badawczych odwołujących się do zastosowania wywiadów pogłębionych skłaniają do krytycznej refleksji, że interpretacje dotyczące założeń procesu badawczego, w którym stosować można wywiad pogłębiony, są niespójne, a czasami wręcz mylące. Z kolei drugi z zamierzonych celów artykułu wynika z kilku przesłanek: po pierwsze, rosnącej popularności badań jakościowych z wykorzystaniem wywiadu pogłębionego, obserwowanej nie tylko w środowisku naukowym, ale również praktyków; po wtóre, wzrostu zainteresowania badaniami ewaluacyjnymi jako procedurą o charakterze praktycznym, mającym na celu optymalizację skuteczności funkcjonowania organizacji i programów społecznych. Dodajmy, że na silne powiązania ewaluacji z funduszami strukturalnymi UE wskazywał między innymi Stanisław Biernas (2011) z Ministerstwa Rozwoju Regionalnego.

Wywiad pogłębiony – ta sama historia, różne opowieści, a każda prawdziwa

W przypadku warsztatu socjologa pojęcie „pogłębienia” pojawia się co najmniej na dwóch różnych poziomach procesu badawczego. Po pierwsze, o pogłębieniu możemy mówić w przypadku badań realizowanych przy użyciu co najmniej dwóch technik badawczych, z których jedna jest techniką ilościową, a druga jakościową. W tym przypadku mówimy o procedurze sondażu

pogłębionego¹. Po wtóre, współcześnie pogłębionym określa się jedną z technik badawczych – wywiad pogłębiony. W drugim przypadku mowa oczywiście o swoistej technice badawczej, która jest czymś różnym od wystandaryzowanych technik ilościowych, takich jak ankieta czy wywiad kwestionariuszowy, oraz od rozmowy naturalnej, która nie przebiega wobec wcześniej ustalonych dyspozycji. Właśnie owe dyspozycje do wywiadu (lista poszukiwanych informacji), przybierające postać scenariusza wywiadu, stanowią w przekonaniu autora o istocie wywiadu pogłębionego jako techniki badawczej. Sądzę, że za koniecznością posługiwania się scenariuszem wywiadu w czasie realizacji IDI przemawia jeszcze inny fakt – powszechność wykorzystania IDI w badaniach ewaluacyjnych. Nie sposób wyobrazić sobie realizacji IDI na potrzeby ewaluacji bez uprzednio przygotowanego scenariusza, zogniskowanego wokół kwestii kluczowych dla funkcjonowania projektu interwencji społecznej.

Abstrahując od zasadności użycia pojęcia „pogłębienia” w stosunku do nazw obiektów należących do dwóch różnych poziomów języka metodologii badań społecznych, należy stwierdzić, że w przypadku wywiadów pojęcie pogłębienia jest stosowane niekonsekwentnie, a w niektórych przypadkach

¹ Wedle Jerzego Walkowiaka (1995) procedura jest pojęciem szerszym aniżeli technika badawcza, mającym konotacje pragmatyczne, odnoszonym do kwestii związanych z organizacją drogi poznawczej, kładącym nacisk na takie aspekty, jak: scenariusz wejścia badacza w zbiorowość, kolejność stosowanych technik badawczych oraz kryteria pragmatyczne, takie jak: koszty i nakład pracy, konieczne do uzyskania wiarygodnego materiału. Wśród tak rozumianych procedur poznański badacz wyróżniał: sondaż zwykły (tzw. *survey*), sondaż pogłębiony, badania terenowe, badania synchroniczne i diachroniczne, w tym badania panelowe i pollingowe.

wręcz bezpodstawnie. Przegląd opisów, jakie możemy znaleźć na stronach internetowych firm badawczych, pozwala dostrzec, na czym zasadzają się wspomniane nieścisłości.

Wedle jednego ze źródeł wywiad pogłębiony „jest to jakościowa metoda² zbierania informacji podczas indywidualnej rozmowy z respondentem. W zwykłej ankiecie respondent styka się zazwyczaj z listą gotowych odpowiedzi na pytania. W wywiadzie pogłębionym nacisk kładzie się na swobodę wypowiedzi. Ankieter tak kieruje rozmową, aby poruszone były wszystkie tematy, ale pozwala na pełną swobodę wypowiedzi respondenta. Z tego powodu wywiad z reguły trwa ok. 1 godziny”³. Kolejna firma, prezentując swoją ofertę, akcentuje, że „indywidualne wywiady pogłębione polegają na rozmowie osoby badanej z prowadzącym badanie, która ma ustalony schemat wątków tematycznych poruszanych w trakcie rozmowy. Pytania nie są standary-

² Użycie terminu „metoda” w stosunku do wywiadu jest dyskusyjne. W zasadzie mówimy o metodach: monograficznej, biograficznej czy statystycznej, w których wykorzystuje się poszczególne techniki badawcze: ankietę, wywiad kwestionariuszowy, wywiady swobodny, wywiad pogłębiony czy obserwację w różnych jej odmianach. Pojęcie metody jest szersze zakresowo aniżeli pojęcie techniki badawczej – odnosi się do implikowanego przez paradygmat (orientacja humanistyczna vs. scjentystyczna) postulowanego sposobu rozwiązywania problemu naukowego. Zdaniem autora właściwa kolejność – wedle malejącej ogólności pojęć, to: metoda – procedura – technika – narzędzie (badawcze). Przykładowo – paradygmat scjentystyczny implikuje wykorzystanie metody statystycznej, a ta z kolei może być realizowana w oparciu o wykorzystanie jednej lub dwóch technik badawczych – może być to procedura sondażu zwykłego (jedna technika) lub procedura sondażu pogłębionego (dwie techniki). Metoda statystyczna preferuje dane kwantyfikowalne, a zatem naturalną kolejną rzeczą będzie wykorzystanie jednej z technik wystandaryzowanych (np. ankieta) jako techniki zasadniczej, której sekundować będzie któraś z technik niewystandaryzowanych (np. wywiad).

³ IMAS international [dostęp 26 stycznia 2017 r.]. Dostępny w Internecie: <http://imas.pl/metody-i-techniki/badania-jakosciowe/wywiady-poglebione-idi/>.

zowane, mają charakter otwarty, a o ich kolejności i sposobie formułowania decyduje prowadzący”⁴.

Według innego źródła indywidualne wywiady pogłębione (IDI) to „indywidualna rozmowa moderatora z osobą badaną, podczas której poruszane są zagadnienia zawarte w scenariuszu, uprzednio uzgodnionym z klientem. Pytania są otwarte, a ich kolejność i sposób zadawania zależą od moderatora. Respondent ma możliwość pełnego wyrażenia swoich odczuć, przekonań czy wyjaśnienia motywów postępowania (...). Transkrypcja z badania stanowi podstawę do przygotowania szczegółowego raportu”⁵. Kolejne źródło podaje, że „w wywiadzie tym [IDI – przyp. RM], w klasycznym podejściu, biorą udział dwie osoby – prowadzący badanie i badany, czas trwania badania jest uzależniony od długości (ilości pytań) zawartych w scenariuszu. Struktura wywiadu jest swobodna, ponieważ zazwyczaj nie jest tu istotna kolejność zadawania pytań, a uzyskanie określonych informacji”⁶. Według następnego źródła metodologia indywidualnego wywiadu pogłębionego „zakłada prowadzenie szczegółowej, wnikliwej rozmowy z respondentem na określony temat. Podczas wywiadu wyspecjalizowany badacz posiuguje się ustalonym schematem wątków tematycznych składających się na specyficzny scenariusz wywiadu. Celem wywiadu jest poszerzenie wiedzy na interesujący nas temat badania, np. źródła satysfakcji respondenta, poprzez stawianie pytań o cha-

⁴ BBM Biuro Badań Marketingowych [dostęp 26 stycznia 2017 r.]. Dostępny w Internecie: <http://www.bbm.com.pl/oferta-badawcza/badania-jakosciowe/>.

⁵ ALMARES [dostęp 26 stycznia 2017 r.]. Dostępny w Internecie: <http://almares.com.pl/badania-jakosciowe/>.

⁶ BST Grupa [dostęp 26 stycznia 2017 r.]. Dostępny w Internecie: <http://grupabst.pl/idi-indywidualne-wywiady-poglebione/>.

rakterze eksploracyjnym, które mają wyjaśnić, pomóc zrozumieć interesujące nas zagadnienie”⁷.

Jedno z najbardziej „zaskakujących”, w opinii autora, określeń metody badawczej, w której posłużono się terminem „wywiad pogłębiony”, padło w opisie badań nad stylem życia osób po 50 roku życia. Badaczki twierdzą, że „badaniem ankietowym w formie wywiadu bezpośredniego pogłębionego objęto grupę 92 osób” (Głowacka, Kwapisz, Frankowska 2011: 135). Oczywiście realizacja tak znaczącej próby z wykorzystaniem IDI nie jest niemożliwa, jednak warto zastanowić się, czy jest ona słuszna merytorycznie oraz w jaki sposób, jeśli nie ilościowy, opracowano tak pokaźny materiał – realizowany bądź co bądź ankietowo (o czym piszą autorki) – z czym już niekoniecznie należy się zgodzić.

Wśród innych określeń warto wymienić: definiowanie IDI jako alternatywy dla FGI czy ankiety lub też jako wywiadu elastycznego, który pozwala na zadawanie pytań w zależności od tego, co zrobi lub powie badany.

Podsumowując – o ile jedne źródła podają, że IDI realizowany jest bez konkretnego narzędzia badawczego, o tyle wedle drugich jego realizacja wymaga posłużenia się scenariuszem wywiadu. Taka sytuacja powoduje nie tylko zamęt w nazewnictwie, ale i przekłada się na niedoskonałości warsztatowe.

Można przypuszczać, że w praktyce badawczej – częściej intuicyjnie aniżeli konsekwentnie – stosowa-

wana jest nazwa „wywiad pogłębiony”, obejmująca wspólnym zakresem co najmniej cztery różne techniki badawcze⁸:

- rozmowę naturalną,
- wywiad swobodny,
- wywiad narracyjny,
- wywiad pogłębiony.

Przyjmując jako zasadę podziału definicji wywiadu pogłębionego odniesienia (bądź ich brak) do narzędzia badawczego, którym jest scenariusz wywiadu, można wyróżnić dwie grupy:

1) definicje wywiadu pogłębionego, których autorzy postulują jego realizację bez scenariusza – przykładem może być następująca, w której źródło komercyjne podaje, że IDI „opiera się na indywidualnej, wnikliwej rozmowie z respondentem. IDI nie ma określonego scenariusza”⁹;

2) definicje wywiadu pogłębionego wyraźnie wskazujące na konieczność użycia scenariusza jako narzędzia badawczego – przykładem jest tutaj jedna z firm, która charakteryzuje IDI w następujący sposób – jest „to rozmowa z respondentem przeprowadzana na podstawie scenariusza lub niestandardowego kwestionariusza wywiadu”¹⁰.

⁸ Cechą wspólną powyższych technik są: 1) bezpośredni kontakt badacza (lub jego wysłannika) z badanym, 2) niższy niż w przypadku ankiety i wywiadu kwestionariuszowego stopień standaryzacji narzędzia badawczego, 3) konieczność rejestracji wypowiedzi badanego co najmniej na nośniku audio.

⁹ House of Numbers [dostęp 26 stycznia 2017 r.]. Dostępny w Internecie: <http://www.houseofnumbers.pl/sloownik/indywidualny_wywiad_poglebiony>.

¹⁰ OBSERWATOR Biuro Badań Społecznych [dostęp 26 stycznia 2017 r.]. Dostępny w Internecie: <<http://www.obserwator.com.pl/badania/wywiad-poglebiony>>.

Sądzę, że „zamieszanie” związane z technikami badawczymi używanymi przez badaczy jakościowych nie jest wyłącznie problemem współczesnym. Wskazywała już na to między innymi Renate Mayntz (1985: 132) pisząc: „terminem «wywiad socjologiczny» określa się metody znacznie różniące się w szczegółach (...). Według standaryzacji wyróżnić można wywiad swobodny, wywiad pogłębiony i wywiad prowadzony według standaryzowanego kwestionariusza”. W tym samym miejscu autorka precyzuje, czym jest wywiad pogłębiony: „wywiad pogłębiony ma za podstawę ustalony schemat wątków tematycznych, ale same pytania nie są standaryzowane; o kolejności i sposobie formułowania pytań decyduje osoba prowadząca wywiad, która może stawiać także pytania dodatkowe” (Mayntz 1985: 132–133).

Jak wynika z powyższego, ten sam obiekt jest w różny sposób przedstawiany i definiowany, co nie stanowi może przeszkody dla realizacji badań z wykorzystaniem IDI, ale jest uciążliwym wyzwaniem dydaktycznym oraz potencjalnym źródłem napięć i nieporozumień w obliczu konieczności obrony własnego warsztatu badawczego na forach akademickich czy wobec przedstawicieli sektora publicznego (zleceniodawcy).

W tej sytuacji oraz w obliczu bujnego rozkwitu coraz to nowszych technik jakościowych (przykładowo wywiad intensywny – Lofland i in. 2009: 41; wywiad kreatywny – Fontana, Frey 2009: 101) zasadnym wydaje się usystematyzowanie dostępnej wiedzy na temat IDI oraz podjęcie próby doprecyzowania tego, czym jest wywiad pogłębiony jako technika badawcza, a wreszcie – czy należy go prowadzić ze scenariuszem, czy bez.

W kontekście badań ewaluacyjnych na powyżej zarysowaną nieścisłość zwrócił uwagę Sławomir Mandes (2008) w artykule zatytułowanym *Metody jakościowe w ewaluacji*. Badacz dostrzega potrzebę rozróżnienia między: rozmową, pogłębionym wywiadem zogniskowanym, a wywiadem nieukierunkowanym. Warszawski badacz akcentuje fakt, że dla klasycznej formy wywiadu, jaką jest pogłębiony wywiad zogniskowany, kluczowa jest jego realizacja „według określonego scenariusza (czyli zbioru pytań, które chcemy zadać badanemu). Kolejność pytań oraz sposób ich formułowania nie muszą być koniecznie przestrzegane. (...) Scenariusz określa jednak zakres tematyczny rozmowy i w dużej mierze jego przebieg” (Mandes 2008: 137–138).

Funkcje i cele „pogłębienia” w badaniach społecznych

Przeglądając „klasyczne” podręczniki do metodologii oraz metod i technik badań socjologicznych, można odnieść wrażenie, że pogłębienie, jako samodzielna technika badawcza, posiada stosunkowo krótką historię. Przykładowo, w książkach napisanych lub redagowanych przez Stefana Nowaka (1965) wywiadowi pogłębionemu nie poświęcono ani jednego rozdziału, co więcej, nie występuje tu nawet termin wywiad pogłębiony jako nazwa odrębnej techniki badawczej.

Nie oznacza to oczywiście, że idea pogłębienia była obca socjologii, choć wydaje się, iż miało ono nieco inny charakter. Przypomnijmy, że w okresie „niepodzielnego panowania” (lata 70. ubiegłego wieku) pozytywistycznego modelu uprawiania

nauki (Jagiela 2014) techniki jakościowe stanowiły jedynie dodatek do badań kwestionariuszowych. Niektórzy badacze podejmowali zagadnienie wykorzystania wywiadów jakościowych w naukach społecznych. Przykładowo – Ilona Przybyłowska (1978) pisała o wywiadzie swobodnym ze standaryzowaną listą poszukiwanych informacji, a o konieczności odróżnienia i osobnego traktowania rozmowy i wywiadu, ze względu na ich odmienną funkcję poznawczą, pisał z perspektywy psychologii Stanisław Gerstmann (1972).

Należy jednak przypuszczać, że początkowo w socjologii pogłębienie było nie tyle samodzielną techniką badawczą, co jedną z procedur badawczych, polegającą na zastosowaniu co najmniej dwóch – odmiennych rodzajowo – technik badawczych: zasadniczej – ilościowej oraz sekundarnej – jakościowej. Celem takiej „konfiguracji” technik było umożliwienie

wnikliwszej analizy danych uzyskanych dzięki zastosowaniu technik wystandaryzowanych (np. ankieta). Zasadne byłoby mówienie tutaj raczej o procedurze sondażu pogłębionego aniżeli o samodzielnej technice badawczej, którą jest obecnie wywiad pogłębiony. Przykładowe zastosowanie procedury sondażu pogłębionego przedstawiono na schemacie 1.

Procedura sondażu pogłębionego jest zatem taką strategią badawczą, w której najpierw otrzymywane są dane statystyczne, skwantyfikowane, pozwalające na możliwie szeroki i syntetyczny opis badanej zbiorowości, a w drugim etapie uzyskiwane są dane jakościowe – umożliwiające wnikliwą interpretację otrzymanych rozkładów i zależności statystycznych. W tym kontekście, posługując się współczesnym językiem metodologii badań jakościowych, moglibyśmy mówić o tak zwanej triangu-

lacji metodologicznej¹¹, pozwalającej na synergiczne zwiększenie wartości, trafności czy porównywalności danych (Silverman 2008; Flick 2010).

Wyodrębnienie i usamodzielnienie wywiadu pogłębionego jako pełnowartościowej techniki badawczej należy łączyć z odejściem (w latach 70. na Zachodzie, a w naszym kraju w latach 90. XX wieku) od dominującego paradygmatu neopozytywistycznego, dla którego kluczowymi źródłami informacji były techniki badawcze pozwalające stosować wnioskowanie statystyczne jako najbardziej obiektywny sposób weryfikacji hipotez badawczych. Obecnie coraz częściej pogłębienie funkcjonuje jako pełnowartościowy składnik projektów badawczych, a nawet jako samodzielna technika badawcza. Współczesne podejście do wywiadu pogłębionego pozwala traktować go jako swoistą i samodzielną technikę badawczą. Specyfikę IDI postarano się przybliżyć w dalszej części artykułu.

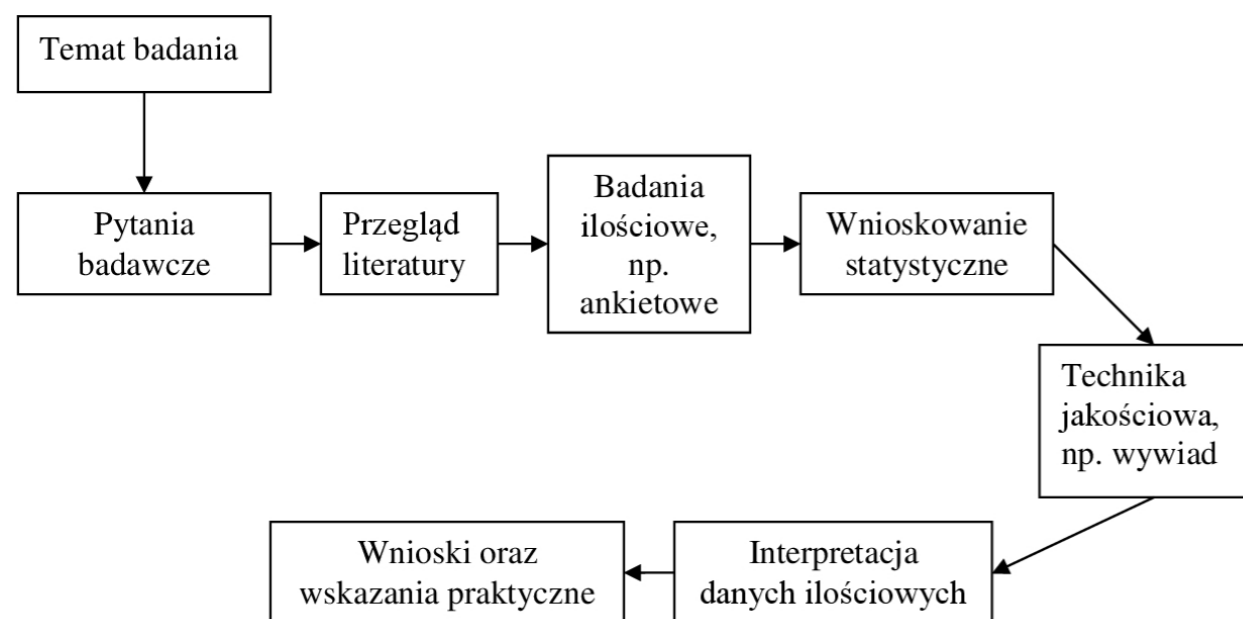
Jak powiedziano na wstępie, współczesne pojęcie wywiadu pogłębionego nie jest wolne od wieloznaczności, a terminem tym obejmowane są bardzo różne, z punktu widzenia metodologii, czynności badawcze. W przekonaniu autora dezorientacja ta ma co najmniej dwie przyczyny. Po pierwsze, technika wywiadu pogłębionego posiada swoje mniej lub bardziej skategoryzowane (wystandaryzowane) odmiany realizujące odmienne cele badawcze¹² lub też traktowana jest jako jedna z odmian wywiadów

bezpośrednich (*face-to-face*). Po wtóre, badacze stosują tę technikę często w sposób intuicyjny.

Wedle Carolyn Boyce i Palena Neale (2006: 3) wywiad pogłębiony jest jakościową techniką polegającą na prowadzeniu intensywnych wywiadów indywidualnych na małej grupie respondentów w celu eksploracji ich osobistych punktów widzenia, uczuć oraz perspektyw wobec określonych rozwiązań, programów lub sytuacji. Ponadto, wedle Lisy A. Guion (2001), wywiad pogłębiony jest doskonałym narzędziem planowania i ewaluacji programów wdrażanych w różnych instytucjach. Badacze prowadzeniem wywiadów pogłębionych często zastępują badania fokusowe w sytuacji, gdy tematyka badań jest z natury wysoce wrażliwa i istnieje prawdopodobieństwo, że ludzie będą narażeni na dyskomfort koniecznością wypowiedziania się na forum grupy lub gdy występują problemy natury logistycznej ze zgromadzeniem badanych w tym samym miejscu.

Inna dyrektywa metodologiczna postuluje zastosowanie wywiadów pogłębionych w początkowej fazie prowadzenia badań (tzw. zwiad badawczy lub rekoniesans terenowy). Na schemacie 2 przedstawiono miejsce wywiadu pogłębionego w procesie badawczym ukierunkowanym na rozpoznanie zasadności przeprowadzenia badań ilościowych. W tym przypadku wywiady pogłębione realizują cel eksploracyjny, gdy problematyka badawcza dotyczy zjawisk dotychczas nieprzebadanych lub słabo poznanych. Wykorzystanie IDI w funkcji zwiadu badawczego służy weryfikacji problematyki badawczej – określeniu, czy problem/zjawisko występuje – zanim zostaną zaangażowane duże środki (czas, pieniądze, zasoby ludzkie) niezbędne do realizacji badań ilościowych.

Schemat 1. Miejsce wywiadu w procedurze sondażu pogłębionego (pretriangulacja danych)

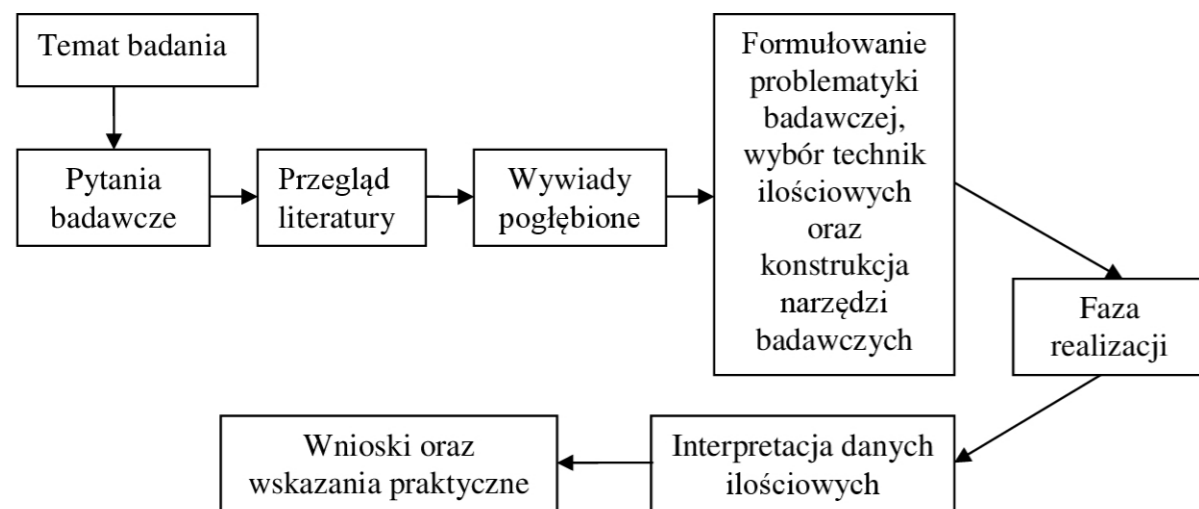

Źródło: opracowanie własne.

¹¹ Norman Denzin wyróżnił cztery typy triangulacji: danych, badacza, teoretyczną oraz metodologiczną. Por. Konecki 2000: 85 i nast.

¹² Wedle takiego ujęcia wywiady ustrukturyzowane realizują cel opisowy i wyjaśniający, semiustrukturyzowane – cel wyjaśniający i eksploracyjny, a wywiady pogłębione najlepiej realizują właśnie cel eksploracyjny.

Schemat 2. Miejsce IDI w funkcji zwiadu badawczego w procesie badawczym

Źródło: opracowanie własne.

Swoistość IDI jako techniki badawczej

Biorąc pod uwagę sposób przeprowadzenia badania, można powiedzieć, że wywiad pogłębiony ma wiele wspólnego z wywiadem dziennikarskim. Nie chodzi jednak o dziennikarstwo realizowane z temperamentem Moniki Olejnik (skądinąd doskonałej dziennikarki), która w programie „Kropka nad i” bardziej „odpytuje”, niż daje się wypowiedzieć zaproszonym do studia gościom. Wywiadowi pogłębionemu bliżej pod tym względem do empatyczności Edwarda Miszczaka, który w ramach cyklu „Cela nr” rozmawiał z osadzonymi w zakładach karnych i wsłuchiwał się w ich relacje, dostosowując tempo zadawania pytań do rozmówcy.

O ile zatem takie narzędzia jak kwestionariusz ankiety mają z góry ustaloną formę i kolejność pytań, a nawet gotowe kafeteria odpowiedzi, o tyle scenariusz wywiadu pogłębionego daje większą swobodę

respondentowi i funkcjonuje bardziej jako przewodnik moderatora FGI; nie ma tu skategoryzowanych odpowiedzi, skal, respondent odpowiada własnymi słowami, a prowadzący wywiad „na bieżąco” dopasowuje kolejność i tempo zadawania pytań do stopnia zaangażowania respondenta, mając możliwość zadawania pytań dodatkowych.

Niezależnie od miejsca i celu wywiadu pogłębionego w procesie badawczym, charakterystyczne dla niego są:

1. bezpośredni charakter kontaktu (*face to face*) między badaczem a respondentem,
2. otwarty charakter pytań,
3. scenariusz o częściowo (mniej lub bardziej) ustrukturyzowanym formacie,
4. refleksyjna (rozumiejąca i interpretująca) postawa badacza,
5. konwersacyjny styl,

6. rejestracja wypowiedzi respondenta z wykorzystaniem na przykład dyktafonu,
7. obserwacja i rejestracja zachowań respondenta.

Realizację badań z wykorzystaniem techniki wywiadu pogłębionego można przedstawić w postaci pięciu etapów (schemat 3).

Schemat 3. Etapy przeprowadzenia badania z wykorzystaniem wywiadu pogłębionego

Źródło: opracowanie na podstawie: *Conducting In-depth Interviews* [dostęp 21 czerwca 2010 r.]. Dostępny w Internecie: <<http://www.wallacefoundation.org/knowledge-center/Documents/Workbook-E-Indepth-Interviews.pdf>>

Biorąc pod uwagę fakt, że wywiad pogłębiony wymaga mniej lub bardziej szczegółowej transkrypcji, jego realizacja sprowadza się nie tylko do zadawania pytań, ale i systematycznej rejestracji (nagrania audio lub wideo) i dokumentowania reakcji respondenta (notatki w trakcie wywiadu), połączonych często z odkrywaniem przez prowadzącego głębszego znaczenia i rozumienia uzyskiwanych od respondenta odpowiedzi.

Pomimo pewnych ograniczeń wywiady pogłębione uważane są za nieocenione źródło pozyskania informacji na temat subiektywnych znaczeń nadawanych zjawiskom czy obiektom przez badanych. Wśród zalet IDI podkreśla się:

1. dostarczanie bardziej wszechstronnych informacji (opinii rozmówców) w porównaniu z technikami wystandaryzowanymi,

2. zapewnienie respondentowi przyjaznej atmosfery sprzyjającej bardziej swobodnym i wszechstronnym wypowiedziom,
3. poczucie bezpieczeństwa wynikające z naturalnej formy interakcji między badanym a badaczem, które sprzyja artykułowaniu przez uczestników idei i przemyśleń w formie komunikatu zwrotnego (tzw. *feedback*),
4. umożliwienie lepszego zrozumienia rozmówców i uzyskania pełniejszego wglądu w ich postawy oraz subiektywne znaczenia nadawane przez nich omawianym kwestiom,
5. umożliwienie wykorzystania materiałów stymulujących rozmówców (pomoce audiowizualne),
6. przy zastosowaniu powyższych, umożliwienie dotarcia do opinii badanych przez nich nieświadomych lub zatajanych.

Mówiąc o wadach IDI, należy z kolei zwrócić uwagę, że:

1. wymagają lepszego przeszkolenia osób prowadzących wywiady celem uczulenia ich na tendencyjność pytań,
2. stawiają wyższe wymagania (w tym moderatorские) wobec osób przeprowadzających wywiady, obejmujące nie tylko doświadczenia i umiejętności, ale również kompetencje interpersonalne, takie jak: wykorzystanie właściwej mimiki i mowy ciała oraz przyjaznego stylu prowadzenia rozmowy (*friendly speaking*),
3. wymagają starannego doboru uczestników (zwłaszcza w przypadku kluczowych informatorów),
4. są czasochłonne oraz droższe w realizacji,
5. nie dostarczają podstaw do generalizacji czy uogólnień.

Biorąc pod uwagę zalety i wady wywiadów pogłębionych, przyjmuje się, że ich zastosowanie jest szczególnie użyteczne w badaniach nad kwestiami drażliwymi, tematami wymagającymi większej wrażliwości, zwłaszcza w sytuacji, gdy zachodzi uzasadniona obawa, iż respondenci mogą być skłonni do udzielania wymijających lub mylących odpowiedzi na pytania zadawane w technikach wystandaryzowanych. Dodać należy, że w praktyce wywiady pogłębione są z powodzeniem wykorzystywane również w badaniach ewaluacyjnych, o czym traktuje końcowa część artykułu.

Scenariusz jako narzędzie wywiadu pogłębionego

Analiza definicji IDI pozwala na sformułowanie wniosku, że ostatecznie przeważa stanowisko, iż wymaga on zastosowania narzędzia w postaci scenariusza wywiadu (*interview guide*). Scenariusz służy strukturyzacji wywiadu oraz upewnieniu się, że wszystkie istotne kwestie zostaną poruszone z respondentem. Prawidłowo skonstruowany scenariusz wywiadu pogłębionego składa się z trzech elementów: 1) części metryczkowo-ewidencyjnej; 2) części zawierającej informacje o zagadnieniach, które należy poruszyć z respondentem wraz z przykładowymi formami pytań; 3) części podsumowującej. Czasami scenariusz wywiadu poszerzony jest o część informacyjną, na której respondent składa podpis, wyrażając zgodę na nagrywanie wywiadu.

Prawidłowo opracowany scenariusz wywiadu powinien spełniać następujące kryteria:

1. zawierać wyspecyfikowane tematy, w obrębie których poszukiwane są informacje,

2. nie być zbyt restryktywny, aby jedynie podtrzymać konwersację, dając respondentowi kontrolę nad relacjonowaniem własnych doświadczeń,
3. zawierać pytania, które wywołują obszernie (wręcz wylewne) odpowiedzi,
4. zawierać pytania jasno sformułowane i neutralne (niesugerujące),
5. zawierać logiczny układ pytań (od ogółu do szczegółu).

Scenariusz wywiadu pogłębionego spełnia podobne funkcje co wytyczne dla moderatora FGI. Podobnie jak w scenariuszu FGI, tak w scenariuszu IDI nacisk położony jest na wnikliwą eksploatację informacji, które można uzyskać od respondenta. Sądzę, że z tego względu słuszność ma Mandes (2008), określając tę technikę jako „pogłębiony wywiad zogniskowany”.

Problem niedostatecznej wiedzy na temat obiektu badań staje się szczególnie rzutującą przeszkodą w prowadzeniu badań terenowych w obliczu podejmowania tak zwanych „zjawisk trudnych” – jak pisze o nich Sylwia Męcfał (2012). Na potrzeby niniejszego artykułu ograniczę się do drugiego ze znaczeń zaproponowanych przez łódzką badaczkę. Chodzi mianowicie o zjawiska czy problemy badawcze trudne ze względu na ich przynależność do sfery zjawisk ukrytych ze względu na ich: nielegalność, intymność; wywołujące w uczestniku poczucie zagrożenia czy zażenowania ze względu na niezrozumienie i/lub obcość jakiegoś zjawiska (np. przestępczość, korupcja, konflikt interesów, seksualność, religia czy wykluczenie społeczne). W takich przypadkach, gdy badani mogą

czuć dyskomfort związany z udziałem w badaniach, to właśnie na badaczu spoczywa obowiązek pomocy w przezwycięzeniu ewentualnych rozterek związanych z uczestnictwem w badaniach.

Przykładowy scenariusz IDI (tabela 1) opracowany został z uwzględnieniem celów i form pracy socjalnej realizowanej w ramach świadczenia usług socjalnych, której potencjalnymi odbiorcami mogłyby być młode osoby dotknięte demoralizacją wynikającą z uwikłania w prostytucję. Zabieg ten wykonano celem zilustrowania tez niniejszego artykułu. Inspiracją dla opracowania poniższego scenariusza IDI na temat prostytucji/sponsoringu zaczerpnięto z opracowań naukowych autorstwa Jacka Kurzępy (2005; 2008; 2012) oraz filmów podnoszących temat prostytucji nieletnich i sponsoringu – między innymi *Galerianki* (2009), *Świnki* (2009).

Zgodnie z teorią i praktyką przyjęto, że celem pracy socjalnej jest wspieranie lub odbudowa obopólnie korzystnych interakcji pomiędzy jednostkami a społeczeństwem, służące poprawie poziomu życia wszystkich obywateli. Przygotowując poszczególne obszary (tematy ogólne) IDI, uwzględniono tak zwane trzy filary oddziaływania społecznego (Józefczyk 2011): profilaktykę (prewencję), interwencję (ratownicza i opiekuńcza) oraz reintegrację (kompensacja). Poszerzono je o takie aspekty jak: pomoc doraźna oraz dynamiki zjawiska. Uwzględniono również tak zwaną trzecią metodę – czyli pracę ze społecznością i na rzecz społeczności lokalnej (Szarfenberg 2012).

Tabela 1. Scenariusz wywiadu pogłębionego nt. sponsoring jako problemu społecznego

TEMAT OGÓLNY	POSZUKIWANE INFORMACJE	PRZYKŁADOWE PYTANIA DO UCZESTNIKA
1. Sponsoring jako problem społeczny	<p>1. Jakie znaczenie ma sponsoring i prostytucja wśród problemów społecznych dotyczących dzieci i młodzieży szkolnej?</p> <p>2. Ocena skali zjawiska sponsoringu (również w ujęciu dynamicznym). Czy w ciągu ostatnich lat problem ten się nasilał?</p> <p>3. Przyczyny zjawiska sponsoringu.</p> <p>4. Stosunek społeczności szkolnej (uczniów, nauczycieli) do zjawiska sponsoringu i osób w nie „zamieszanych”.</p>	<p>1. Czy wie Pan(i), czym jest sponsoring? Czym według Pana(i) jest sponsoring? Czy według Pana(i) sponsoring różni się od prostytucji? Czy według Pana(i) relacja między tzw. sponsorem a osobą sponsorowaną (sponsoretką/sponsoreta/universytetka/galerianką) różni się czymś od prostytucji? Czy słyszał(a) Pan(i) jakieś określenia na osoby „sponsorowane” i samych sponsorów?</p> <p>2. Jakie znaczenie ma sponsoring na tle innych problemów szkolnych, tj. przemoc, narkomania? Jaka jest hierarchia problemów społecznych w środowisku szkolnym: sponsoring, przemoc, prostytucja, narkomania, alkoholizm, palenie papierosów. Czy według Pan(i) problem sponsoringu jest realnym zagrożeniem dla młodzieży szkolnej? Jeśli tak, to czy problem narasta, czy maleje? Czy może utrzymuje się na tym samym poziomie? Kim według Pana(i) są osoby sponsorowane? Czy problem dotyczy tylko dziewcząt czy również chłopców? Czy w swoim życiu spotkał(a) się Pan(i) ze zjawiskiem sponsoringu? Czy zna Pan(i) kogoś kto był sponsorowany? Jeśli tak, to czy była to dziewczyna czy chłopiec? Czy sponsoring/prostytucja są zagrożeniem dla młodych ludzi?</p> <p>3. Jakie są przyczyny zjawiska sponsoringu? Czy Internet ma wpływ na zjawisko sponsoringu? Co według Pana(i) ma wpływ na zjawisko sponsoringu? Proszę o utworzenie hierarchii: bieda, wielodzietność, wadliwa struktura rodziny, grupa rówieśnicza, brak autorytetu, wczesna inicjacja seksualna.</p> <p>4. Jaki jest stosunek społeczności szkolnej do zjawiska sponsoringu oraz do osób sponsorowanych? Jaki obraz osoby sponsorowanej dominuje w społeczeństwie?</p>
2. Działania interwencyjne podejmowane przez organizację na rzecz ograniczenia sponsoringu	<p>1. Zakres usług i ocena ich adekwatności i skuteczności oraz efektywności podejmowanych działań.</p> <p>2. Ocena potrzeb i możliwości wprowadzenia zmian w funkcjonowaniu szkoły, ocena kompetencji kadry nauczycielskiej w zakresie radzenia sobie z problemem sponsoringu.</p>	<p>1. Proszę o krótkie opisanie przez Pana(i) działań podejmowanych przez szkołę, które mogą ograniczyć występowanie zjawiska sponsoringu i prostytucji wśród młodzieży. W jakim stopniu działania te są skuteczne? Czy działania te są efektywne?</p> <p>2. Czy uważa Pan(i), że warto byłoby dokonać zmian w działalności czy instytucji szkoły na rzecz zwalczania zjawiska sponsoringu/prostytucji? Jeśli tak, to jakie miałyby być to zmiany?</p>

3. Współpraca międzyinstytucjonalna	<p>1. Stosunek do sponsoringu przedstawicieli instytucji (nauczycieli, rodziców, uczniów).</p> <p>2. Współpraca szkoły z innymi instytucjami: a) formy i zakres współpracy; b) oszacowanie potrzeb i możliwości potencjalnej współpracy, ewentualne trudności (formalne, pozaformalne); najważniejsze przeszkody i trudności – sposoby ich pokonania; c) instytucje, które warto zaangażować – zainteresować problemem sponsoringu (np. galerie handlowe, firmy i pracowników ochrony). d) powiązania nieformalne między pracownikami (np. nauczycieli z innych szkół na terenie miasta).</p>	<p>1. Jaki jest stosunek do sponsoringu/prostytucji przedstawicieli instytucji zajmujących się rozwiązywaniem problemów społecznych? Jak ocenia Pan(i) zaangażowanie instytucji? Jakie to są instytucje?</p> <p>2. Jak przebiega współpraca między szkołą a instytucjami ważnymi z perspektywy pomocy dla osób dotkniętych zjawiskiem sponsoringu/prostytucji? Czy warto byłoby wprowadzić zmiany we współpracy między instytucjami? Jeśli tak, to jakie byłyby to zmiany? Jakie instytucje warto byłoby zaangażować do współpracy ze szkołą, aby pomóc młodzieży dotkniętej problemem sponsoringu/prostytucji?</p>
4. Pomoc doraźna wobec osób sponsorowanych	<p>1. Opis i ocena działań podejmowanych na rzecz osób sponsorowanych.</p> <p>2. Poprawa skuteczności działań z zakresu pomocy doraźnej – najważniejsze ograniczenia (brak wiadomości, tabu społeczne obejmujące problem, bariery mentalne, naznaczenie – stygmatyzacja sponsoringu – lub odwrotnie – jego bagatelizowanie, dobre praktyki, pomysły warte realizacji/wdrożenia w przyszłości).</p>	<p>1. Czy szkoła jest w stanie zapewnić pomoc doraźną? Np. wsparcie psychologa w nagłej sytuacji. Jaką inną pomoc jest w stanie zapewnić szkoła? Jak ocenia Pan(i) pomoc, jaką jest w stanie zapewnić szkoła? W jakim stopniu działania te są skuteczne?</p> <p>2. Czy uważa Pan(i), że warto byłoby dokonać zmian w działaniu szkoły? Jeśli tak, to jakie byłyby to zmiany? Czy uważa Pan(i), że duże miasta lepiej radzą sobie z pomocą oraz z problemem sponsoringu/prostytucji aniżeli małe miasta? Jeśli tak, to dlaczego Pan(i) tak uważa? Jeśli nie, to dlaczego Pan(i) tak uważa? Dopytać o instytucje, które potencjalnie mogą działać na rzecz ograniczenia zjawiska: 1) policja, 2) Kościół, 3) galerie handlowe, 4) pomoc społeczna, 5) poradnie specjalistyczne, 6) organizacje pozarządowe.</p> <p>3. Jakich zmian warto byłoby dokonać w tych instytucjach? Szkolenia kadry? Finansowanie programów?</p>
5. Integracja i resocjalizacja	<p>1. Opis i ocena działań podejmowanych na rzecz osób sponsorowanych, które chcą zakończyć swój dotychczasowy tryb życia.</p> <p>2. Poprawa skuteczności działań resocjalizacyjnych, przeciwdziałających demoralizacji młodzieży.</p>	<p>1. Czy na terenie miasta/gminy istnieje instytucja, której zadaniem jest pomoc osobom trudniącym się sponsoringiem/prostytucją? Jeśli taka działalność istnieje, to czy mógłby(a) Pan(i) ją opisać? Jeśli takowej organizacji nie ma, to czy ma Pan(i) pomysł na stworzenie takiej działalności? Czy istnieje organizacja, która pomaga młodym ludziom skończyć z tym procederem? Czy mógłby(a) Pan(i) ją opisać? Jeśli takowej organizacji nie ma, to czy ma Pan(i) pomysł na stworzenie takiej działalności?</p> <p>2. Czy uważa Pan(i), że warto byłoby dokonać zmian na terenie miasta/gminy? Jeśli tak, to jakich?</p>

6. Działania prewencyjne zmierzające do ograniczenia zjawiska sponsoringu	1. Co zdaniem respondenta oznacza „prewencja sponsoringu”? Od czego/kogo zależy jej skuteczność?	1. Czy zjawisku sponsoringu można zapobiec? Co należy zrobić?
	2. Ocena i opis działań służących zapobieganiu problemowi sponsoringu.	2. Czy na terenie miasta/gminy istnieje instytucja, która zapobiega temu zjawisku? W jakim stopniu te działania są skuteczne?
	3. Poprawa skuteczności działań prewencyjnych.	3. Czy uważa Pan(i), że warto byłoby dokonać zmian w działalności tych instytucji? Jeśli tak, to jakie miałyby być to zmiany?

Źródło: opracowanie własne.

Tak opracowany scenariusz IDI mógłby, w zamysle autora, zostać wykorzystany w badaniach ewaluacyjnych projektu systemowego służącego pomocy osobom prostytuującym się. Kolejny krok, jaki wyznaczył tytuł artykułu – wykorzystanie IDI w badaniach ewaluacyjnych – implikuje wskazanie kluczowych informatorów. Uczestnicy badań powinni być wyselekcjonowani nie spośród osób zaangażowanych osobiście w relację sponsoringową (tak zwanych „galerianek”, „sponsoretek” oraz „wujków”), ale spośród przedstawicieli instytucji zainteresowanych profilaktyką bądź ograniczeniem tego zjawiska – przykładowo szkół czy uczelni (tzw. uniwersytutki – Kurzepa 2012). To właśnie szkoły i uczelnie są w tym przypadku potencjalnymi podmiotami zainteresowanymi wdrożeniem programów mających przeciwdziałać demoralizacji uczniów i studentów.

Z uwagi na fakt, że sponsoring należy niewątpliwie do tematów tabu, a kluczowi informatorzy wskazani do udziału w badaniach mogą nie posiadać świadomości wagi problemu, można ich dodatkowo „przygotować” do rozmowy na ten trudny temat. W zależności od poziomu badań

(szkoła/uczelnia) warto skorzystać z filmów poruszających tę problematykę – głośnego filmu Małgorzaty Szumowskiej zatytułowanego właśnie *Sponsoring* (2011) lub filmu François Ozona zatytułowanego *Młoda i piękna* (2013). Jeszcze lepszym, albowiem opartym na faktach, materiałem są filmy: Katarzyny Rosłaniec zatytułowany *Galerianki* (2009) oraz Roberta Glińskiego *Świnki* (2009). Oba obrazy powstały w oparciu o portret socjologiczny zjawiska prostytucji nieletnich, a postaci filmowe są kompozycją jednostkowych biografii zawartych w publikacjach Jacka Kurzepy (2005), powstałych w oparciu o badania autora.

Sądzę, że w kontekście badań ewaluacyjnych istnieje możliwość wykorzystania takiej strategii wzbudzenia zainteresowania (np. prezentacja materiału filmowego) wśród kluczowych informatorów rekrutujących się spośród: grona pedagogicznego, rodziców – przykładowo członków „trójek klasowych” oraz pracowników reprezentujących instytucje oświatowe (kuratorium). W każdym z tych przypadków, stwierdzając uprzednio ważkość wybranej problematyki dla środowiska szkolnego (poprzez analizę danych zastanych *desk research*),

warto umożliwić badanym trening refleksyjności przed przystąpieniem do realizacji wywiadów pogłębionych, mających na celu określenie skuteczności i poprawę funkcjonowania programów przeciwdziałających demoralizacji młodzieży szkolnej oraz wypracowanie na tej podstawie stosownych rekomendacji.

Transkrypcja wywiadu – założenia i cele

Opryżądowaniem wykorzystywanym w trakcie IDI jest rejestrator audio lub wideo. Nawet najlepiej wytrenowany badacz nie jest w stanie równocześnie: prowadzić wywiadu, robić notatek i rejestrować dokładnie wypowiedzi i reakcji badanego. Rejestracja wywiadu ma również inne znaczenie – w przypadku badań finansowanych ze źródeł zewnętrznych stanowi niepodważalny „dowód” realizacji samego badania.

Transkrypcja wywiadu jest jednym z kluczowych elementów całego badania – ma ona dostarczyć badaczowi materiał tekstowy, niezbędny dla dokonania dalszej analizy problemu badawczego. W tym przypadku pojawiają się podstawowe dylematy dotyczące ustalenia wymogów transkrypcji, czyli przyjęcia określonych założeń, które implikuje cel samego badania.

Pamiętać należy, że zapis audiowizualny niesie ze sobą przynajmniej dwie istotne konsekwencje: po pierwsze – konieczność zapewnienia „transparentnego” miejsca prowadzenia wywiadu, którego kontekst nie wpływa na interpretację nagrania; po wtóre – wprowadzenie założenia, że kontekst przestrzeni (tj. miejsca, w którym przeprowadza

się rozmowę) jest na tyle istotny dla samego procesu badania, jak również dla osób wchodzących w interakcję komunikacyjną, że powinien być brany pod uwagę podczas transkrypcji.

Jak trafnie zauważa Steinar Kvale (2010), sama transkrypcja wywiadów jest nie tylko sposobem zapisania słowa mówionego, ale zarazem procesem interpretacji. Pismo jest tym sposobem „pamiętania”, do którego łatwo i względnie obiektywnie można powrócić.

Transkrypcja jest więc elementem niezbędnym, przynajmniej w ramach tradycyjnej formy zapisu wywiadów, ale i powodującym określone trudności – zwłaszcza jeśli jest ona dokonywana przez „podwykonawców”. Uwzględniając interpretacyjny charakter transkrypcji, Kvale uważa, że jej rzetelność i trafność łatwiej osiągnąć przez stworzenie jasnych wytycznych i zarazem weryfikację osób, które mają jej dokonać. W tym kontekście Kvale użył ciekawego porównania, pisząc, że mapy tego samego obszaru topograficznego przygotowane na użytek kierowców, lotnictwa, rolnictwa czy też kopalnictwa będą różne. Jako taką właśnie mapę potraktować można przepisana z nagrania treść wywiadu. Aby poznać i wedle przyjętych założeń zinterpretować poglądy respondentów, badacz będzie się posługiwał powstałym w procesie transkrypcji tekstem jako swego rodzaju mapą.

Istotną kwestią metodologiczną jest nie tylko przygotowanie instrukcji dla osób dokonujących transkrypcji, ich selekcja lub przeszkolenie, ale również podanie w raporcie końcowym, w jaki sposób transkrypcja została przeprowadzona (Kvale 2010:

157). Już sama transkrypcja wywiadów jest traktowana przez autorów podręczników jako analiza zgromadzonego materiału. Jednak można przyjąć, że jest to dopiero wstępne opracowanie „materiału surowego”. Sama analiza jest czynnością późniejszą.

Obecnie istnieje wiele rozwiązań pomagających badaczom w żmudnej transkrypcji treści wywiadów pogłębionych. Jednym z takich usprawnień jest oprogramowanie firmy NCH Software o nazwie *Express Scribe Transcription Software*¹³. Dysponuje ono bardzo pomocnym rozwiązaniem – mianowicie asystent *Express Scribe* można doposażyć o kontroler obsługiwany stopą. Pedał wyposażony jest w trzy kontrolery umożliwiające: cofanie, odtwarzanie/pauzę oraz szybkie przewijanie do przodu, bez odrywania rąk od klawiatury. Urządzenie jest kompatybilne zarówno z oprogramowaniem Windows, jak i Mac OS. Wykorzystanie takiego rozszerzenia oprócz ułatwienia pracy osobom piszącym bezwzrokowo przyspiesza oczywiście czas niezbędny do dokonania transkrypcji – pozostawiając palce dłoni wolne do pisania.

Analiza danych jakościowych uzyskanych w oparciu o wywiad pogłębiony

Analiza danych uzyskanych przy wykorzystaniu wywiadu pogłębionego odbiega znacznie od mechanicznej konsekwencji analizy danych ilościowych. W zasadzie analiza danych jakościowych

związana jest z wielokrotnym czytaniem transkrypcji wywiadów i odsłuchiwaniem rejestracji interakcji z badanymi oraz notowaniem spostrzeżeń pojawiających się w trakcie tych czynności.

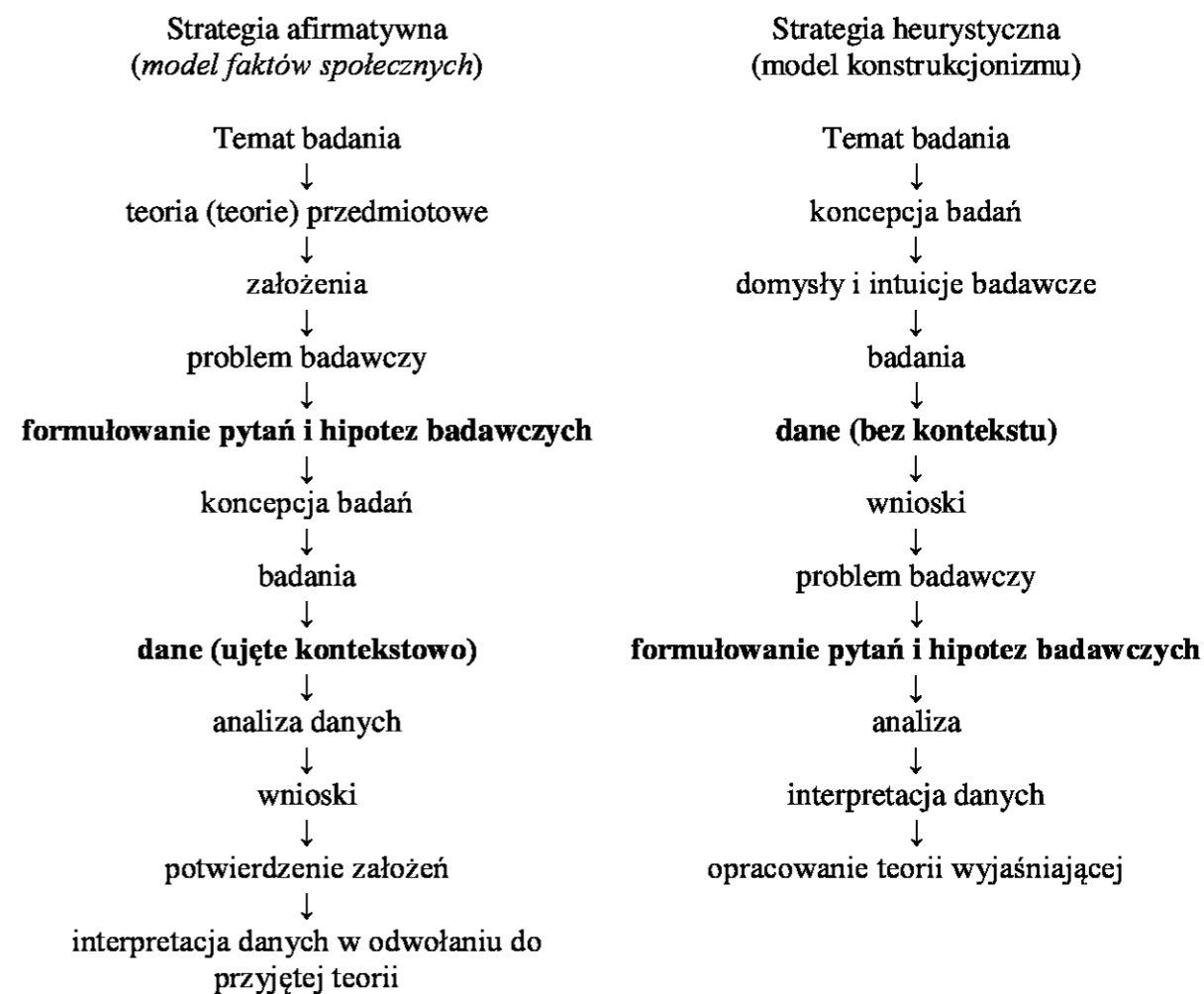
Największym wyzwaniem dla badacza jest opracowanie właściwej metody selekcji informacji w celu uniknięcia przytłoczenia ilością danych werbalnych, które należy przeanalizować. W tym celu zaleca się „posegregowanie” informacji wedle określonego schematu. Najpopularniejszymi strategiami są: segregacja według pytań lub segregacja według tematów.

Jednak kluczowe dla analizy danych jakościowych jest to, jaki status nadaje badacz danym pochodzącym z wywiadów (Silverman 2007: 111–128). Innymi słowy, czy dane służą badaczowi do potwierdzenia założeń dotyczących przedmiotu badania (kontekst wywołany przez badacza), czy też są one podstawą do opracowania nowej teorii (kontekst niewywołany przez badacza). Trafnie oddaje tę sytuację w swoim podręczniku do badań jakościowych David Silverman (2008: 138), pisząc, że „w przypadku wielu badań jakościowych nie formułuje się sprecyzowanych hipotez już na początku realizacji projektu. Są one natomiast tworzone (lub wywoływane) we wczesnych fazach badania”.

W uproszczeniu można tutaj mówić o dwóch strategiach uzyskiwania danych w badaniach społecznych: afirmatywnej oraz heurystycznej (schemat 4).

W przypadku pierwszej strategii punktem wyjścia są pytania badawcze oraz sformułowane hipote-

Schemat 4. Strategie uzyskiwania danych

Źródło: opracowanie własne.

zy wynikające z przyjętej, już istniejącej teorii lub praktyki społecznej. Dane uzyskane w trakcie badań służą zazwyczaj potwierdzeniu (bądź obaleniu) hipotez przyjętych przez badacza przed przeprowadzeniem badań (kontekst wywołany).

W drugim przypadku badacz najpierw przeprowadza badania, wstępnie analizuje uzyskane dane i dopiero na tej podstawie przystępuje do stawiania pytań i formułowania hipotez o rzeczywistości

(kontekst niewywołany). Efektem jest opracowanie teorii ugruntowanej.

Zastosowanie pierwszej strategii nasuwa na myśl rzemieślniczą konsekwencję w realizacji planu, druga łączy się z artystycznym wykorzystaniem intuicji i kreatywności badacza. W pierwszym przypadku badacz z góry wie, jakie dane uzyska, jest na nie przygotowany. Natomiast w drugim przypadku dane mogą być dla badacza sporym zaskoczeniem.

¹³ Szerszy opis oprogramowania można znaleźć na stronie producenta NCH Software [dostęp 27 stycznia 2017 r.]. Dostępny w Internecie: <<http://www.nch.com.au/scribe/>>.

Wykorzystanie IDI w badaniach ewaluacyjnych

Jak czytamy w jednym z podręczników do badań jakościowych, głównym ich polem jest ewaluacja – to właśnie poprzez udział w badaniach ewaluacyjnych, zdaniem Normana K. Denzina i Yvonne S. Lincoln (2009), badacze mogą wpływać na politykę społeczną. Twierdzenie to należy uznać za słuszne, jednak nie można pomijać faktu, że ów wpływ można osiągać również poprzez podnoszenie standardów kultury ewaluacyjnej. Przypomnijmy, że na potrzebę stworzenia kanonu zasad realizacji badań ewaluacyjnych zwrócili również uwagę autorzy podręcznika akademickiego koncentrującego się na teorii i praktyce ewaluacji (Olejniczak, Kozak, Ledzion 2008).

Temu, czym jest, a czym nie jest ewaluacja można by poświęcić odrębne opracowanie. Ze względu na metodologiczny charakter rozważań zawartych w artykule istotne są jednak dwie kwestie: po pierwsze – na co uczulają specjaliści – mylne tłumaczenie samego terminu na język polski jako „ocena”, którą ewaluacja nie jest (Olejniczak 2008a); po wtóre, że ewaluacja jest **procesem badawczym** służącym praktyce, efektem którego jest wypracowanie sądów wartościujących w postaci tak zwanych rekomendacji (Olejniczak, Kozak, Ledzion 2008).

Według klasycznej definicji z 1981 roku, przyjętej przez komitet powołany do wypracowania standardów ewaluacji, jest to „systematyczne badanie wartości lub zalet jakiegoś obiektu” (Nevo 1997: 53). Z kolei na stronie Polskiego Towarzystwa Ewaluacyjnego, zgodnie z wytycznymi w zakresie ewaluacji programów operacyjnych na lata 2007–2013, ewaluację defi-

niuje się jako proces badawczy oparty na specjalnie w tym celu zebranych i zinterpretowanych informacjach za pomocą odpowiedniej metodologii¹⁴. Jak czytamy w publikacji Polskiego Towarzystwa Ewaluacyjnego zatytułowanej *Standardy ewaluacji* (2008), tak rozumiana ewaluacja ma na celu poprawę jakości działań (w tym polityk publicznych) poprzez zwiększenie ich adekwatności, skuteczności, użyteczności, efektywności i trwałości.

Innym wyróżnikiem ewaluacji, stanowiącym o jej istocie, jest utylitaryzm (użyteczność) – jej sensem jest pomoc osobom zarządzającym projektami, zgodnie z ideą uczenia się organizacji, zarówno w bieżącym wdrażaniu założeń, jak i w osiąganiu lepszych rezultatów projektów w przyszłości. Ewaluacja jest zatem połączeniem badań diagnostycznych z doradczą interwencją ekspercką. Wnioskowanie na podstawie uzyskanych informacji służy formułowaniu rekomendacji pozwalających na doskonalenie realizacji projektów (Olejniczak 2008a).

Realizacji celu ewaluacji, którym jest zrozumienie, jak funkcjonuje projekt i na czym może polegać usprawnienie jego działań, służą kryteria pomocne w ocenie wartości lub cech konkretnego programu. Jak podaje Olejniczak (2008a), kryteriami tymi są najczęściej: trafność, skuteczność, wydajność, użyteczność, trwałość.

Jak wynika z praktyki, wywiad pogłębiony stał się techniką badawczą wykorzystywaną z powodzeniem w badaniach ewaluacyjnych (Mandes 2008; Trutkowski 2008). Hołdując zasadzie triangulacji

¹⁴ Zob. <http://pte.org.pl/o-ewaluacji/> [dostęp 21 stycznia 2017 r.].

(Flick 2010) w praktyce badań ewaluacyjnych, wywiad pogłębiony występuje przykładowo jako technika towarzysząca, wtórując analizie danych zastanych (tak zwany *desk research*) oraz poprzedzając panel ekspertów – czyli zogniskowany wywiad grupowy (Goryńska-Bittner i in. 2012).

Z metodologicznego punktu widzenia należałoby zatem mówić o procedurze badań ewaluacyjnych, albowiem ewaluacja jest procesem poznawczym, którego poszczególne elementy – techniki badawcze – są powiązane ze sobą w sposób logiczny, a ich kolejność nie jest przypadkowa. Wyniki i wnioski z *desk research* stanowią podstawę formułowania pytań wykorzystanych w scenariuszu IDI, a rozbieżności między stanem faktycznym (w świetle danych zastanych) a opiniami i ocenami kluczowych informatorów pozwalają wypracować rekomendacje, dyskutowane z kolei w trakcie panelu ekspertów.

Z doświadczeń terenowych autora wynika, że w przypadku badań ewaluacyjnych problemy etyczne związane ze świadomą zgodą czy dobrem uczestników, opisane wyczerpująco w podręczniku U. Flicka (2010: 121–129), praktycznie nie występują. Jest to podyktowane tym, że udział kluczowych informatorów w wywiadach wynika z faktu, że są oni zarazem pracownikami instytucji realizującej ewaluowaną

interwencję społeczną. Tym, co stanowi rzeczywisty problem podczas realizacji badań ewaluacyjnych jest to, że badacz zazwyczaj jest „natrętem” odrywającym rozmówcę od pilnych obowiązków i słusznym wydaje się brać pod uwagę tego rodzaju ograniczenie, prowadząc wywiady pogłębione.

W przypadku badań ewaluacyjnych uzupełnieniem przygotowanej strategii wejścia badacza w zbiorowość powinien być zatem starannie przemyślany i opracowany scenariusz wywiadu pogłębionego. Przykładowy scenariusz IDI (tabela 1) wydaje się spełniać takie wymagania, gdyż oprócz refleksji merytorycznej jest on efektem założenia, że narzędzie badawcze musi zostać tak opracowane, aby nie tylko pomóc w dotarciu do opinii badanych, których mogą sobie nawet nie uświadamiać, ale również uwzględnić konieczność „nie marnowania czasu” rozmówcy. Indagowanie pracowników instytucji, sytuacja częsta w badaniach ewaluacyjnych, musi wiązać się z uwzględnieniem specyfiki ich pracy oraz ewentualnych zniekształceń rezultatów tą specyfiką wywołanych. Z tego względu realizując badania ewaluacyjne, angażujące wywiady pogłębione, należy w opinii autora dysponować właściwie opracowanym scenariuszem wywiadu, który nie tylko ogniskuje komunikację wokół kwestii ważkich dla ewaluacji, ale czyni ją również bardziej efektywną.

Bibliografia

Angrosino Michael (2016) *Badania etnograficzne i obserwacyjne*. Przełożyła Maja Brzozowska-Brywczyńska. Warszawa: PWN.

Biernas Stanisław (2011) *Ewaluacja w obszarze funduszy strukturalnych* [w:] *Katalog PTE*. Warszawa: PTE.

Boyce Carolyn, Neale Palena (2006) *Conducting In-Depth Interviews for Evaluation Input*. Watertown: Pathfinder International.

Chase Susan E. (2009) *Wywiad narracyjny. Wielość perspektyw, podejść, głosów*. Przełożył Filip Schmidt [w:] Norman K. Denzin,

Yvonna S. Lincoln, red., *Metody badań jakościowych. Tom 2*. Warszawa: PWN, s. 15–55.

Cheek Julianne (2009) *Praktyka i polityka w badaniach jakościowych finansowanych ze źródeł zewnętrznych*. Przełożyła Monika Nowicka [w:] Norman K. Denzin, Yvonna S. Lincoln, red., *Metody badań jakościowych. Tom 1*. Warszawa: PWN, s. 549–579.

Denzin Norman K., Lincoln Yvonna S. (2009) *Wprowadzenie. Dziedzina i praktyka badań jakościowych*. Przełożyła Monika Nowicka [w:] Norman K. Denzin, Yvonna S. Lincoln, red., *Metody badań jakościowych. Tom 1*. Warszawa: PWN, s. 19–57.

Flick Uwe (2010) *Projektowanie badania jakościowego*. Przełożył Paweł Tomanek. Warszawa: PWN.

Flick Uwe (2011) *Jakość w badaniach jakościowych*. Przełożył Paweł Tomanek. Warszawa: PWN.

Fontana Andrea, Frey James H. (2009) *Wywiad. Od neutralności do politycznego zaangażowania*. Przełożyła Marta Skowrońska [w:] Norman K. Denzin, Yvonna S. Lincoln, red., *Metody badań jakościowych. Tom 2*. Warszawa: PWN, s. 81–129.

Galerianki (2009) reż. Rosłaniec Katarzyna. Polska.

Gerstmann Stanisław (1972) *Rozmowa i wywiad w psychologii*. Warszawa: PWN.

Gibbs Graham (2015) *Analizowanie danych jakościowych*. Przełożyła Maja Brzozowska-Brywczyńska. Warszawa: PWN.

Głowacka Maria Danuta, Kwapisz Urszula, Frankowska Anna (2011) *Wybrane elementy stylu życia i problemy zdrowotne osób po 50 roku życia*. „Zdrowie Publiczne”, t. 12, nr 2, s. 135–140.

Goryńska-Bittner Barbara i in. (2012) *Metodologia ewaluacji w ramach Audytu Naukowego* [dostęp 27 maja 2016 r.]. Dostępny w Internecie: <www.http://bip.um.slupsk.pl/file/28248>.

Guion Lisy A. (2001) *Conducting an In-depth Interview* [dostęp 15 stycznia 2010 r.]. Dostępny w Internecie: <www.http://edis.ifas.ufl.edu>.

Jagiela Jarosław (2014) *Recenzja Urbaniak-Zajac Danuta, Kos Ewa (2013) Badania jakościowe w pedagogice. Wywiad narracyjny i obiek-*

tywna hermeneutyka. Warszawa PWN. „Pedagogika XXIII”. Częstochowa: Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, s. 651–659.

Józefczyk Jarosław (2011) *Perspektywy rozwoju pracy socjalnej w Miejskim Ośrodku Pomocy Społecznej w Gdyni* [w:] Szpunar Magdalena, red., *Asystentura rodziny. Analiza efektywności specjalizacji pracy socjalnej w kontekście projektu systemowego MOPS w Gdyni „Rodzina bliżej siebie”*. Gdynia, Gdańsk: Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Gdyni, Uniwersytet Gdański, s. 3–18.

Juszczyk Stanisław (2013) *Badania jakościowe w naukach społecznych. Szkice metodologiczne*. Katowice: Wyd. UŚ.

Konecki Krzysztof (2000) *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*. Warszawa: PWN.

Kurzepa Jacek (2005) *Młodzież pogranicza – świnki czyli o prostytucji nieletnich*. Kraków: Impuls.

Kurzepa Jacek (2008) *Zagrożona niewinność. Zakłócenia rozwoju seksualności współczesnej młodzieży*. Kraków: Impuls.

Kurzepa Jacek (2012) *Młodzi, piękne i niedrozy... Młodzież w obyczajach seksbiznesu*. Kraków: Rubikon.

Kvale Steinar (2010) *Prowadzenie wywiadów*. Przełożyła Agata Dziuban. Warszawa: PWN.

Lofland John i in. (2009) *Analiza układów społecznych. Przewodnik metodologiczny po badaniach jakościowych*. Przełożyły Anna Kordasiewicz, Sylwia Urbańska, Monika Żychlińska. Warszawa: Scholar.

Mandes Sławomir (2008) *Metody jakościowe w ewaluacji* [w:] Olejniczak Karol, Kozak Marek, Ledzion Bartosz, red., *Teoria i praktyka ewaluacji interwencji publicznych. Podręcznik akademicki*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, s. 129–149.

Mayntz Renate (1985) *Wprowadzenie do metod socjologii empirycznej*. Przełożyła Wanda Lipnik. Warszawa: PWN.

Męćfal Sylwia (2012) *Problemy badań terenowych – wybrane kwestie metodologiczne, praktyczne oraz etyczne przy badaniu zjawisk „trudnych”*. „Przegląd Socjologiczny”, t. 61, z. 1, s. 156–178.

Młoda i piękna (2013) reż. Ozon François. Francja.

Nevo David (1997) *Konceptualizacja ewaluacji edukacyjnej. Analityczny przegląd literatury*. Przełożył Zbyszko Melosik [w:] Korporowicz Leszek, red., *Ewaluacja w edukacji*. Warszawa: Oficyna Naukowa, s. 51–64.

Nowak Stefan, red. (1965) *Metody badań socjologicznych*. Warszawa: PWN.

Olejniczak Karol, Kozak Marek, Ledzion Bartosz, red. (2008) *Teoria i praktyka ewaluacji interwencji publicznych. Podręcznik akademicki*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne.

Olejniczak Karol (2008a) *Wprowadzenie do zagadnień ewaluacji* [w:] Olejniczak Karol, Kozak Marek, Ledzion Bartosz, red., *Teoria i praktyka ewaluacji interwencji publicznych. Podręcznik akademicki*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, s. 17–43.

Olejniczak Karol (2008b) *Ewaluacja jako proces badawczy* [w:] Olejniczak Karol, Kozak Marek, Ledzion Bartosz, red., *Teoria i praktyka ewaluacji interwencji publicznych. Podręcznik akademicki*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, s. 101–108.

Polskie Towarzystwo Ewaluacyjne (2008) *Standardy ewaluacji*. Warszawa: PTE.

Cytowanie

Miński Radomir (2017) *Wywiad pogłębiony jako technika badawcza. Możliwości wykorzystania IDI w badaniach ewaluacyjnych*. „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. 13, nr 3, s. 30–51 [dostęp dzień, miesiąc, rok]. Dostępny w Internecie: <www.przegladsocjologiijakosciowej.org>.

In-depth Interview as a Research Technique. Possibilities of Using IDI in Evaluation Studies

Abstract: In this paper, an attempt was made to answer a question of usability of IDI (in-depth interview) for evaluation studies. Exploring new ways of technical support of the sociological workshop, it has been decided to focus on the IDI technique. While looking through sources some inconsistencies in using the term “IDI” occurred. In the author’s opinion, some researchers use this term intuitively. They put into practice the term “IDI” toward research’s technique, which, in fact, had nothing to do with it. It seems that the exploration of creative ways of integrating traditional aspects of sociological research with this new technique should not omit a fundamental rule of field study—strict judgment of data obtained in an innovative manner. This circumstances force us to design some border between IDI and other types of interviews, which serve as field studies tools. Hence, the second purpose of this article is to systematize available knowledge on applying in-depth interview in evaluation studies. As an example of a proper application of the IDI technique a proposition of some evaluation research on the topic of sponsorship phenomena is discussed here.

Keywords: in-depth interview (IDI), evaluation studies, qualitative research, in-depth interview guide, difficult phenomena